

Fehér Katalin

Az erdélyi felvilágosodás pedagógiai gondolkodói Cserey Farkas

Életrajzírója és tevékenységének méltatói megegyeznek abban, hogy ifj. Cserey Farkas igen művelt, a magyar irodalom és kultúra kérdései iránt mélyen érdeklődő igazi felvilágosult erdélyi főúr volt, aki rendkívül sokat tett – anyagi értelemben is – a magyar irodalom, az oktatásügy, a botanika fejlesztésének érdekében. Működésének ismertetésével adós még művelődéstörténeti szakirodalmunk.¹ 1773. október 28-án született Bécsben. (Apja Mária Terézia udvari tanácsosa, és erdélyi ügyekben nagytekintélyű tanácsadója volt.)

Tanulmányait Bécsben végezte, majd utazásokat tett európai országokban, hosszabb időt töltött Németországban. Fiatalon megismerkedett a felvilágosodás eszméivel, olvasta a legjelentősebb írókat. Mint kora legtöbb arisztokrata ifja, ő is katonai pályára lépett. Őrnagyi rangot ért el, a napóleoni háborúk idején különösen kitüntette magát. Krasznai kastélya – melyet Kazinczy is meglátogatott 1816-ban, erdélyi utazása során – értékes gyűjteményeknek adott helyet. Antik gemmagyűjteménye, festményei, metszetei, ásványgyűjteménye, és apjától örökölt, de általa is rendszeresen gyarapított könyvtára rendkívül nagy értéket képviselt. A kastélyt körülvevő parkban gyönyörű botanikus kertet alakított ki, amely Erdély első, valóban értékes kertje volt, és melynek gondozására jól képzett külföldi kertészeket alkalmazott.² 1813-ban tervezetet küldött be az Erdélyi Guberniumhoz egy Erdélyben létesítendő botanikus kertről, melyet Kolozsváron szeretett volna megvalósítani, és amelyhez minden évben száz különleges „plántával” maga is hozzá kívánt járulni. Írt egy botanikai művet is, *Leírása azon Hazai Plántáknak, melyek a ház tartásában, kézművekben,*

---

¹ Cserey Farkas életéről és munkásságáról egy összefoglaló mű jelent meg: Györe Pál: *Iffabb Cserey Farkas*. Nagykovács, 1944, 103, l. A könyv adatai sokszor megbízhatatlanok, értékelései nélkülözik az objektivitást. Természetesen számos, az erdélyi irodalom és kultúra kérdéseit tárgyaló mű is megemlékezik Csereyről. Értékes adatokat találunk életére és tevékenységére vonatkozóan leveleiben. 1805-től kezdve levelezett Kazinczyval. Összesen 434 egymáshoz írott levelüket közli Váczy János: *Kazinczy Ferenc levelezése* c. gyűjteményében. Bp., 1890–1911. Pap Károly közli Cserey Farkas leveleit Wesselényi Miklóshoz az Irodalomtörténeti Közlemények 1906-os évfolyamában. (249–250.) Egy Széchényi Ferenchez írott levelét közli Valjavec Frigyes. (Irodalomtörténeti Közlemények. 1934, 392–393). Pedagógiai művéről: Fehér Katalin: *Cserey Farkas pedagógiai művének korabeli visszhangja*. Magyar Könyvszemle. 1987, 137–139. és u.ő.: *A felvilágosodás pedagógiai eszméi Erdélyben a XVIII–XIX. század fordulóján*. Magyar Pedagógia, 1993, 149–160.

² A krasznai kastély kertjéről elismerő szavakkal emlékezik meg Kazinczy: *Erdélyi Levelek* c. művében. In. Kazinczy Ferenc: *Verseik, műfordítások, széppróza, tanulmányok*. Bp., 1979, 614–615.

kereskedésben fogatosan használtatnak címmel, de amely sajnos nem jelenhetett meg. 1816 szeptemberében azzal a kéressel fordult az uralkodóhoz, hogy a kolozsvári akadémián állítsanak fel botanikai tanszéket.

Igazi emberbarát volt. A birtokain élő jobbágyokat igyekezett a legjobb bánásmódban részesíteni, gyermekeik neveltetéséről gondoskodni. 1812-ben nevelőházat állított fel Krasznán. 1815-ben egy „jó intézetű” református iskola felállítását határozta el. 1816-ban alapítványt tett katonai „nevelőházak” javára.

Sokat tett a magyar irodalomért is. Hozzájárult Csokonai emlékművének felállításához, elősegítette Kis János egyik művének megjelentetését. Közreműködött Barcsay Ábrahám irodalmi hagyatékának megmentésében és rendezésében. Támogatta az *Erdélyi Múzeum* című folyóirat megindítását, segítette Aranka György és az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság törekvéseit. Levezett kora irodalmi nagyságaival. Jó barátságban volt Kazinczy Ferencsel, Kis Jánossal, Döbrentei Gáborral, Aranka Györggyel.

Maga nem tarthatott számot az írói rangra. Bár több munkát írt és fordított, ezek legtöbbje kéziratban maradt. Örökösei által birtokolt krasznai kastélya 1849-ben tűz áldozata lett, értékes könyvtára, folyóirat- és kéziratgyűjteménye, sőt a híres botanikus kert jó része is megsemmisült. Néhány elkészült művéről, köztük az erdélyi oktatásügy reformjára vonatkozó tervezetéről, valamint egy erdélyi botanikus kert alapításával kapcsolatos értékes elképzeléséről csak a kortársakkal folytatott levelezéséből tudunk.³ Felesége, Haller Krisztina halála után elhagyta Erdélyt, és Bécsben telepedett le. Az 1820-as évek közepétől kezdve egyre jobban eladósodott. Élete utolsó időszakáról kevés adat maradt fenn. Szegényen és elhagyatottan halt meg Bécsben 1842. december 25-én.

1806-ban jelent meg *A falusi nevelésnek módgyáról való vélekedés* című könyve Nagyváradon. A mű, mint könyvészeti ritkaság önmagában is figyelmet érdemel, de nevelésfilozófiai, nevelésméleti, módszertani és nem utolsósorban oktatáspolitikai reformjavaslatai miatt is fontos dokumentuma a 19. század első évtizedének.

A szerző művét Bánffy György grófnak, Erdély főkormányzójának, valamint a Főkormányzó Tanács tagjainak ajánlja. Az ajánlásban annak a meggyőződésének ad hangot, hogy az Európában terjedő „megvilágosodást” hazánkban is terjeszteni kell. Mivel a nép megvilágosodását a nevelés korszerűbb

---

³ Lefordította Echartshausen: *Türedelem és felebaráti szeretet* című művét (a fordítás kéziratban maradt, OSZK Kézirattár. Quart.Hung.138.) és F. Gotter: *A fekete ember* c. vígjátékát, mely 1800-ban jelent meg Kolozsváron, és melyet 1811-ben Pesten színre is vittek. Kazinczyhoz írott leveléből tudunk arról, hogy 1813-ban az Erdélyi Guberniumhoz nyújtotta be a *Plánium az Erdélyi Botanikus kertről* c. írását, amely sajnos nem maradt fenn. Több más munkát is írt, melyeket összegyűjtve 1816-ban kiadásra szánt. Címe: *Az Erdélyi Felséges Királyi Főkormányzó Tanácsnak benyújtott Hazafi igyekezetei nagyajtai Cserey Farkasnak*. A mű további sorsa nem ismert.

alapkra helyezését lehet elérni, fontosnak tartja, hogy a falusi nevelésről szóló vélekedését nyomtatásban előterjessze. Azért ajánlja a művet Erdély főkormányzójának, mert ő az a személy, aki intézkedéseket tehet a leírtak gyakorlati megvalósítására.

A mű felépítése is érdekes. Fejezetcím nélküli első harmada nevelésfilozófiai fejtegetés. Ezt követi *Az iskola házról, Az iskola mesterről*, a vallási és erkölcsi nevelés kérdéseiről szóló fejezet, majd a különböző tantárgyak tanítását tárgyaló részek következnek. A todalékban a szerző igen fontos témákat érint. Szól az egészséges életmódról, a betegségek elleni védekezésről és azok gyógyításáról, az iskolai rendről, az iskolai előljárók feladatairól, a jutalmazás és büntetés kérdéseiről.

A bevezető nevelésfilozófiai részben a szerző annak a meggyőződésének ad hangot, hogy kora társadalmának visszasságai elsősorban a tudatlanságból erednek. Egy igazságos társadalom csak a nép felvilágosítása, szellemi felemelkedése után jöhet létre. Mint a felvilágosult gondolkodók általában, Cserey is hisz a nevelés erejében: „...azon tehetségeket, mellyekkel a természettől fel van ruháztatva az Ember, igyekezet és gyakorlás által kell nemesíteni, mert ezek nélkül az olly ember, ki születésétől fogva tsupán a természetre bízattatik, e világon a legdurvább, legügyetlenebb alkotmánya lészen. Ezen tetemes rosznak el háritására az Embernek pedig valóságos formálására, tsupán egy a valóságos eszköz, a Nevelés.”⁴

Cserey 1806-ban, a még mindig igen kemény reakció idején nem győzi hangsúlyozni, hogy: „...a Köz rendű embernek Megvilágosítása elkerülhetetlenül szükséges légyen, és hogy ezen Megvilágosítás éppen nem ollyan veszedelmes, a millyennek lenni az emberi betset érdeme szerént nem ismerők állítják.”⁵

Fontosnak tartja, hogy az „igaz megvilágosodást” megkülönböztesse a „hamis”, vagy az ő szóhasználata szerint „tsalfa” megvilágosodástól. Az igaz megvilágosodást a következőképpen definiálja: „...az ő (az ember) Hazafiúi Társasági életbéli minémúsége, a Polgári szorgalmatosság, és annak sok ágú részei, a Nevelés, Vallás, és Erkölsöknek helyes Mívelése, egy általjába véve mind az, mi az Embert jobbá, és boldogabbá teszi, a mi újj Világot ad, a jónak kellemetes reménységét terjeszti előnkbe, mind ezek egy szóval: Igaz Megvilágosodásnak neveztetnek.”⁶ Kifejti, hogy a „megvilágosodás” az egész emberiség javát szolgálja. Nem csak egyes csoportoknak jó, hanem mindenkinek. Az igaz megvilágosodás – mely lehetővé teszi azt, hogy nemcsak keveseknek, hanem mindenkinek egyenlően jusson a kultúra és a tudomány áldásaiból – az

---

⁴ Cserey Farkas: *A falusi nevelésnek módgyáról való vélekedés*. Nagyvárad, 1806, 11.

⁵ Cserey Farkas: i. m. 12.

⁶ Cserey Farkas: i. m. 13.

egyetlen eszköz arra, hogy a népek felemelkedhessenek és gazdaságilag is előbbre juthassanak. A nép felvilágosítása, magasabb szintű oktatása nem vezet sem forradalomhoz, sem zűrzavarhoz. Kizárólag a bárdolatlanság és tudatlanság az oka az elégedetlenségnek, a zavargásoknak. A tudatlan ember képtelen a helyes és jó dolgokat felismerni és követni, éppen az ismeretek hiánya miatt: „A tudatlan vadság közönséges zűrzavarra szolgáló mótely. A bárdolatlanságban lévő a maga Emberisége kötelességeit se ismervén, hogy tudná azon tartozásoknak valóságos minéműségeit, mellyekkel köteles az Istenhez, Felebaráttjához és a Felsőbbséghez. Erkölti míve nem lévén, nyitva áll előtte a rossznak úttya.”⁷

Mindezeket a nép helyes irányú nevelésével magasabb színvonalú oktatásával el lehet kerülni: „A nevelés egyedül azon foganatos eszköz, melly a rossz vágyódásokat megzabolazza, és minden embertől eltávoztattya. A jó célra vezető nevelés által oltódik az Emberbe a nyájas szelídség, melly minden vadságot kiűzvéen alkalmatossá teszi őket a józan erkölcsöknek be fogadására.”⁸

A művelt európai nemzetek, az angolok, a franciák, a németek, sőt az amerikaiak is sokat tettek a nép iskolázásáért, felvilágosításáért. Olyan gondolkodók, mint a francia Montesquieu, Voltaire, Rousseau, Diderot, Mirabeau, az angol Locke, Addison, Pope, Hume, valamint a német felvilágosodás nagyjai is nagymértékben hozzájárultak a korszerű polgári nevelési rendszer alapjainak lerakásához országaikban. Cserey nézete szerint a felvilágosult uralkodók, mint például II. József és Nagy Katalin időben felismerték a nép művelésének fontosságát, és oktatáspolitikai intézkedéseikkel elősegítették a fejlődést.

Az az uralkodó, aki szívéen viseli a nép oktatását, művelését, sokat tesz a maga országáért. A felvilágosult elmék látják a haladás útját és afelé törekednek. „...az Emberi elmének szorgalmatos mívei, és ezen mívek gyarapodására, a Bölts Uralkodóknak hathatós segítése, közbevetése, és pártfogása által gyarapodott és gyarapodik az igaz Megvilágosodás.”⁹

A külföldi példák után Cserey áttér a hazai viszonyok elemzésére. Megállapítja, hogy „Ditső Óseink annyira el voltak merülve a fegyverkezésbe, hogy a Nemzeti boldogság főbb részének a Köz rendű ember nevelésének illő karba való helyheztesítéséről igen keveset gondoskodtak.”¹⁰

A nép felvilágosításának első és leghatékonyabb módja az iskolaügy fejlesztése. Cserey felteszi a kérdést: milyen eszközök állnak rendelkezésre Magyarországon, mellyel javítani lehetne a nép iskoláinak állapotán. Nézete szerint a falusi népiskolák ügyét maguknak a földesuraknak kellene a kezükbe venniük.

---

⁷ Cserey Farkas: i. m. 19.

⁸ Cserey Farkas: i. m. 20.

⁹ Cserey Farkas: i. m. 16.

¹⁰ Cserey Farkas: i. m. 24.

Hogy miért, arra is logikus választ ad: „A föld -mívelő embernek boldogságával úgy egybe vagon a miénk (a földesuraké) kaptsolva, hogy egy más nélkül a valóságos boldogságot ... képtelen dolog volna csak képzelni is. A ki tehát ezen igasság megismerésére reá kap, könnyen által láttya, hogy minden Földes Urnak kezébe, hatalmába vagnak az eszközök és módok, a falusi oskoláknak jó tzelra vezető Nevelésre intézett alkalmaztatásokra. Ritka helyly az a Magyar Hellységekben, a hol falusi oskolák ma is nem volnának. Nem lehetne é tehát azokat a Birtokosoknak... jobb karba helyheztetni, a világosodás által palléro-zottabb ízlésnek utasítása szerint való nevelést felállítani.”¹¹

A földesuraknak érdekük, hogy birtokaikon értelmesebb, világosabb fejű emberek éljenek. Emiatt is szükség van arra, hogy az iskolákat fejlesszék. Mít kell tennie tehát egy földesúrnak, ha a birtoka területén lévő népiskolákat korszerűsíteni akarja? Elsősorban iskolaépületet kell emeltetnie. – Milyen legyen az iskola és környéke? – teszi fel a kérdést Cserey. Véleménye az, hogy a földesúr minden egyes birtokán lévő községben építtessen iskolát. Fontosnak tartja, hogy az iskola „jó, alkalmas, egészséges helyen” épüljön, és az „oskola Ház, a hol kitelik, kőből legyen”. „Az épületnek legyen egy kis udvara, és pedig úgy alkalmaztatva, hogy az ablakok ne az úttzára, hanem ezen udvarra nyíljanak, hogy így alkalmatosságok ne légyen a gyermekeknek az úttzára való tekingetés által figyelmeket el veszteni... Egyéb aránt valamint a Ház belül, úgy annak tá-jéka is tiszta, tsinos rendbe tartasson.”¹² A falusi iskola legyen világos, elég tágas a tanulók számához képest, legyen tiszta és célszerűen bútorozott.

Cserey Farkas könyvének következő fejezete a tanító személyével foglalkozik. Igen fontos kérdés volt ez a 19. század kezdetén, mikor a falusi iskolákban tanító „oskolamesterek” előképzettsége erősen hiányos volt. Sok olyan népiskolai tanító akadt, aki maga is csak a helybéli népiskolát végezte el, és ugyanott lett később segédtanító, majd tanító. Voltak olyanok is, akik a latin iskolai tanulmányaik befejezése után kerültek az iskolamesteri székbe. Gyakori volt, hogy egy falu összes iskolás gyermeke egy 15–17 éves hiányos képzettségű ifjútól volt kénytelen az alapvető ismereteket megszerezni. Mivel a tanítóképzés teljesen szabályozatlan volt, számos tanításra teljességgel alkalmatlan fiatal került a katedrákra.

A szerző jól ismerte ezeket a gondokat. Megoldási javaslatai a következők: ne a falu lakossága, és ne is a helybéli pap döntsön a tanító személye ügyében, mint ez akkoriban szokásos volt, hanem a földesúr. „A Földes Urak találjanak és szerezzenek jó Mestert. De... honnan szerezzenek? Universitásból-é, Collegiumokból, Gymnasiumokból? Itt az ifjúság többnyire más tzelra neveltetik,

---

¹¹ Cserey Farkas: i. m. 29.

¹² Cserey Farkas: i. m. 30.

és igen ritka eset is az, mely szerint valamely jelesebb tulajdonságú tanuló Falusi Mesterségre vágyódna, mert igazán megvallva a mostani Falusi Mesterség szegényetske sors.”¹³

A falusi nevelés reformját tehát ott kell kezdeni, hogy a leendő tanítónak tisztességes megélhetést biztosító fizetést kell ajánlani. Ez pedig a földesurak feladata. „Hogy a Falusi Nevelés legalább kezdetet nyerjen e Hazába, azon Földes Urak, kiknek magoknak is Megvilágosodások, és így a köz haszonra való készségek vagynak Birtokaikba, jó fizetésre, alkalmas Mestereket választhatnak. Így elkezdődvén a Nevelés jobb karba való helyheztetése, a jó példából tanulni fognak más Birtokosok is.”¹⁴ A megfelelő fizetés a biztosíték arra, hogy jól képzett tanító kerüljön a falusi iskolába. Így a földesúr maga választhatja ki a megfelelő embert a még tanulmányaikat folytató jelöltek közül. A legfőbb szempont, hogy a leendő tanító „...előbb Tudomány próbát tegyen magának az Urnak a jelenlétében, azután a Tanítók hiteles bizonyító levelet adgyanak, hogy tanulásába szorgalmatos, társalkodásába szelíd, erköltseiben józan maga viseletű volt. Ha ezen tulajdonságokkal bír, a jó ízlésű, és maga is a Tudományi dolgokban jártas Ur reá viheti, hogy még jobb móddal, a Tanítandó dolgokról szóló könyvek segítségével által folytassa a tanulást.”¹⁵

Cserey nemcsak a tanítók szaktudományi, hanem neveléstudományi képzését is fontosnak tartotta. Nehezményezte, hogy „Nitsen Hazánkba semmi olyan tanítás módgya, mely szerint ezen Hivatalra alkalmas emberek neveltetnének. Már pedig, ha a Falusi Nevelést jó karba akarjuk helyheztetni, szükség volna... egy olly Nevelő Házat felállítani, melybe tsupán Falusi Mesterek neveltessenek és taníttassanak. Addig is, míg ezen kívánatos dologhoz juthatnánk, ...a Kolosvári Acemiába lehetne egy olly Professori széket fel állítani, melyből Falusi Mesterek taníttatnának.”¹⁶

Tehát a szerző kívánatosnak tartotta egy csak pedagógusok képzésével foglalkozó tanszék felállítását az akadémián belül. Sajnos ez a haladó elképzelés csak több mint fél évszázad múlva valósult meg.

A tanító csak a tanítással, neveléssel foglalkozzon, vallja Cserey: „...hogy kántor, vagy egyéb foglalatossága is legyen, éppen nem jó.” Haladónak számít a szerzőnek az az álláspontja is, hogy a tanítónak legyen „élete folytatására kész pénz fizetése”, és pedig azért, hogy „a mezei gazdaság folytatásával ne fecsérelje az idejét.”

---

¹³ Cserey Farkas: i. m. 34.

¹⁴ Cserey Farkas: i. m. 35.

¹⁵ Cserey Farkas: i. m. 35–36.

¹⁶ Cserey Farkas: i. m. 33.

A szerző szerint a falusi gyermekeknek nyolctól tizenhárom éves korukig kellene iskolába járniuk. Az oktatás legyen kötelező és ingyenes. Az iskola fenntartásának és a tanító fizetésének költségeit a földesúr viselje.

Cserey részletesen ír a tanítandó tantárgyak anyagáról és az oktatás módszereiről is. Sajátos és egyéni nézete az hogy: „A Nevelésre és Tanulásra egyben gyűlt ártatlan sereg osztasson két Classisokra. Az első Classisba tanuljon 8 esztendő korától fogva 10-ig, és pedig a következőket: 1. A Vallás kezdetét. 2. Az Erkölti Tudománynak az idejéhez szabott hasznos állításait 3. Olvasást, írást. 4. A számvetésnek két első Nemeit és Substractiót. Tíz esztendő korán fejlül lépjék a második Classisba, és ott tanulja: 1. A Vallást. 2. Az Erkölti Tudományt. 3. Gyakoroltassék az Írásba. 4. A Számvetést egészen. 5. A Föld leírását. 6. Természet Tudományát. 7. Természet Historiáját. 8. Gazdasági Tudományt.”¹⁷

Elemzi a tárgyak tananyagát, valamint a követendő módszereket. Mind a tananyag kiválasztása, mind pedig az ajánlott módszerek a szerző felvilágosult pedagógiai nézeteit tükrözik, és arról tanúskodnak, hogy Cserey jól ismerte kora hazai nevelésügyi törekvéseit éppúgy, mint a külföldi elméleti munkákat. Nem veszi át szolgálai módon mások elképzeléseit, hanem igen jó gyakorlati érzéssel igyekszik a haladó gondolatok közül mindazokat, melyeket helyesnek és használhatónak ítél, saját erdélyi népiskolai tapasztalataival ötvözni és egységes rendszerbe foglalni.

Az iskolában tanítandó tárgyak közül elsőként a vallásoktatással foglalkozik. Sajátos, a szokásostól eltérő nézeteket vall erről a kérdéstről. A katechizmus kizárólagos oktatását elveti, mert ez csak mechanikus emlékezetbe vésést igényel a gyermekektől. Az igazi vallásos érzést másképp kell kialakítani a 8–12 éves korú tanulóknál. „A falusi Iffjúság főképpen e Hazába eddig nagyobbára csak Katechismusra oktattatott, arra is többnyire olly Mestertől, ki annak valószínűségos mivoltát maga se értette. De úgy tapasztalom, ez nem olyan, mellyel az igaz tzeit el lehetne érti, tsupán szóról szóra való tanulásra kényszerítettetik az Iffjú, azon kívül, hogy Istennek valószínűségos esmérete, a Vallás igaz értelme, világos magyarázatokkal oltódna a gyenge szívbe.”¹⁸

A kisgyermeknek nem kell tételes vallást oktatni tíz éves korukig. Ekkor csak az a tanító feladata, hogy példákön keresztül ismertesse meg tanítványait a szeretet fogalmával. Ki kell alakítani a gyermekekben a szülők és a környezetükben élők iránti szeretet és hála érzését. Tudatosítani kell bennük, hogy Istentől származik minden jószág és szeretet a földön. Azonban az embereknek nemcsak jóban van részük életük során. A bajok és a szomorúság idején is

---

¹⁷ Cserey Farkas: i. m. 84.

¹⁸ Cserey Farkas: i. m. 38.

remélhetjük Isten segítségét: „Azon jók közé, mellyek a világon vagynak, sok viszontagságok is elegyülnek, faldalmok, nyavalyák, bú, bánat, nyomorúság, szegénység. Illyetén bajok könnyen érhetnek bennünket..., hogy találjon tehát segítséget az ember? Ha jók vagyunk, vagy magunkat megjobbítjuk, így éppen úgy kereshettyük és remélhettyük Isten segítségét, mint egy jó gyermek Szülői kegyelmét keresni, és megnyerését remélni szokta.”¹⁹ Miután ezeket az alapvető igazságokat a tanító példákon keresztül megismertette a tanulókkal, tíz éves koruk után megkezdődhet a tulajdonképpeni vallás oktatása, de kizárólag a Szentírás alapján. Semmi mást nem kell olvastatni és magyarázni a vallásórakon, csakis a Bibliát. Cserey hangsúlyozza, hogy már iskoláskorban ki kell alakítani a gyermekekben azt, hogy a saját vallásán kívül az összes többi vallást is tisztelje. „Soha ne ótsároljad senkinek is Vallását, és ne útdád Ember társadat azért, hogy ő más Hitnek részesse ” – vallja. „Minekutánna az Iffjú Vallásbéli oktatást nyert, és tudgya: mi légyen Istene és felebaráttya eránt viseltetni tartozó kötelessége, ...szükség őtet a világ dolgaival úgy megesmértetni, hogy azoknak minéműségekhez képest maga Erköltsi Charactereit formálhassa, ...mert tsak így juthat ő arra, hogy betsületes, emberséges Polgár, és e szerént a Társaságnak hasznos Tagja lehessen.”²⁰ A helyes erkölcsi elveket a való életből vett példák segítségével közvetítheti a leghatékonyabban a tanító a gyermekeknek.

Nagyon érdekes, milyen erkölcsi elvek megismertetését tartja Cserey a legfontosabbnak. Elsőként említi, hogy minden cselekedetünk során a jóra kell törekednünk, de úgy, hogy ez a cselekedet ne haladja meg saját testi és lelki erőnket. Igen lényegesnek és az erkölcs körébe tartozó dolognak tartja az egészség megőrzésének kérdését. A szerző szerint a tanítónak példákkal kell megmutatni, hogy milyen nagy kincs az egészség, és hogy annak rongálása tisztátalanság, részegeskedés, dorbézolás által nagy bűn. Embertársainkkal szemben is számos erkölcsi kötelességünk van. Ezek közül kiemeli a jóságot, a szeretetet, a segítőkészséget, mások tiszteletét. Mindezek mellett azonban a világi törvényekkel is meg kell ismertetni a tanulókat. Tudniuk kell, milyen törvényes kötelezettségeik vannak uralkodójukkal, előljáróikkal és polgártársaikkal szemben. Fontosnak tartja Cserey, hogy már a falusi népiskolákban megismerkedjenek a gyermekek a hivatalos iratok (például a végrendeletek, az adóslevelek, szerződések) lényegével.

Az olvasás, írás és számolás Cserey által javasolt tananyaga és az oktatásuk során követendő módszerek nem térnek el lényegesen az adott korszakban általában szokásos nézetektől.

---

¹⁹ Cserey Farkas: i. m. 44.

²⁰ Cserey Farkas: i. m. 39.

Értékes javaslat azonban az, hogy a falusi népiskolákban tanítsanak földrajzot, természettant (vagyis fizikát), természettörténetet és gazdasági ismereteket. Igen korszerűnek számít a szerzőnek az a nézete, hogy tíz éves korban meg kell ismertetni a falusi népiskolákba járó gyermekeket a világrészekkel, azok elhelyezkedésével a Földgolyón, de elsősorban és részletesen Magyarország földrajzával. A tanulóknak ismerniük kell Magyarország és Erdély természeti viszonyait, a hegyek és folyók, a vármegyék és városok nevét, és azok nevezetességeit. Minden iskolában szükség van térképre, melyen a gyermekeknek meg kell tudni mutatni az összes tanult földrajzi helyet. Szükség van arra is, hogy a falusi gyermekek megismerjék az alapvető fizikai törvényeket, a hő, a fény, a mozgás, az elektromosság legfontosabb elveit. Emellett a természet ismerete is nagyon lényeges. A növények, állatok, ásványok a minket körülvevő világ részei, ezért ezek tanulmányozása sem maradhat ki a népiskolák tananyagából.

Mivel a falusi iskolákat látogató tanulók többsége gazdálkodással, földműveléssel fogja kenyerét keresni élete során, nagy szüksége lesz a legalapvetőbb gazdasági ismeretek megszerzésére már kisgyermekkorban. Cserey Tessedik Sámuel szarvasi mezőgazdasági iskoláját tartja követendő példának, de említi Festetics György keszthelyi gazdasági tanintézetét is, melyek tananyagából át lehetne venni néhány új és korszerű dolgot, és amelyeket oktatni lehetne az erdélyi falusi iskolákban is.

A falusi iskolákban tanítandó tantárgyak tartalmának elemzése után a szerző rátér egy általa rendkívül fontosnak tartott kérdésre, az egészségnevelés tárgyalására. Kifejti, hogy a hazai falusi iskolákban nem törődnek az egészségügyi felvilágosítással, pedig ez igen lényeges. Csak a gyermekkorban megkezdett neveléssel lehet ezen a területen megfelelő eredményeket elérni. A tanító hívja fel a gyermekek figyelmét a babonák káros voltára. Beszéljen arról, hogy a betegségeket tisztasággal és megfelelő életmóddal el lehet kerülni. A komoly betegségeket csak az orvosok tudják szakszerűen gyógyítani, így hozzájuk kell fordulni.

Cserey felismeri a jutalmazás és a büntetés pedagógiai jelentőségét. Nézte szerint a büntetés az erkölcsök javítására szolgál. Szót emel a korban szokásos iskolai testi fenyítés ellen: „...az iskolába járó Ifjúság tehát amennyire lehet, kíméltesen meg a testi büntetésektől, ütésektől, pofoztatásoktól, mert evvel nem csak hogy egészsége nagyon romlik, de nékie is szokik a verésnek annyira, hogy azután mindent csak veréssel tsináljon.”²¹ Azt a gyermeket, akit jó példával, jutalmazással, szép szóval nem lehet rábírní a helyes viselkedésre, annak a verés sem használ. A tanító igyekezzen tanítványai bizalmát, szeretetét megnyerni, mutasson jó példát, így nem lesz szükség testi fenyítésre. A szerző

---

²¹ Cserey Farkas: i. m. 88.

véleménye szerint a becsület elvesztéséből fakadó szégyenérzet bírja rá a falusi gyermekeket a jóra, ne pedig a megalázó büntetéstől való félelem. A kiemelkedő szorgalmú, jó magaviseletű tanulókat rendszeresen jutalmazni kell, mert ennek igen nagy a nevelő ereje: „...az az Iffjú, aki magát mind tanulásával, mind józan erköltseivel, szelíd magaviseletével különösen megkülönböztette, tétetesen legelsőnek, a többi kövesse érdem szerént. Ezen legelső kapjon a Földes Urától minden Esztendőben Jutalmat, és ezen Jutalomnak kiosztása légyen mindenkor valami olly ünnepi Czeremóniával, hogy ez által a Jutalmat nyertnek érdemlett megkülönböztetése kitéssék, és az által a többieknek is hathatós ösztön adattasson a tanulásra, és jó magok viseletekre.”²²

A szerző fontosnak tartja, hogy a tanulók nyilvánosan is számot adjanak tanulmányi előmenetelükről: „Az Esztendőnek mind a négy Részeibe, és így minden Esztendőben 4-szer légyen Próbatétel, mellyen a Földes Ur maga is megjelenvén, amennyibe lehet, igyekezzék Inneppé tenni ezen Napot. Légyenek ott a Szülék és az Atyafiak.”²³

Érdekes gondolat az is, hogy Cserey szerint a falusi iskola ügyei kizárólag a helybéli földesúrra tartozzanak. Az egyház vagy az állam ne felügyelje a népiskolákat. Felveti a – mai szóhasználattal élve – társadalmi ellenőrzés szükségességét: „A Falusi oskolák egyedül a Földes Uraságtól fügjenek, a Tanítónak se légyen más előjárója, tsupán a Földes Ur, jónak tartom mindazonáltal, hogy választasson ki egy szelíd erköltű, jó maga viseletű, tehetős Gazda, és ez az oskola dolgaira ügyeljen. A Szülék környül állásaira, és azoknak gyermekeikkel való otthon bánások módgyára figyelmezzon, úgy, hogy mindenekről tudgya a Földes Urat tudósítani. Az ő gondgya légyen az oskola Épületeire, és ahoz kívántató szükséges dolgokra ügyelni.”²⁴

Cserey a falusi nevelésről szóló munkáját a következő szavakkal fejezi be. Ha az erdélyi népiskolákat a könyvben leírtaknak megfelelően átalakítják, „az igaz megvilágosodásnak sugári hazánk egén feltetszvéen, fundamentumát vetjük azon nemzeti boldogságnak, melynek édes gyümöltsi maradékainkat kecsegtetvéen, nekünk kik annak eszközlői voltunk, áldani, betsülni fogják ... tiszteletünkre emeltetett emlékoszlopok alatt nyugvó hamvainkat”²⁵.

Összefoglalásképpen elmondhatjuk, hogy Cserey Farkas műve a felvilágosodás szellemében íródott, korszerű pedagógiai elveket tartalmazó, jelentős munka. Kár, hogy csak szűk körben vált ismertté, és javaslatai közül a legtöbb csak hosszú évtizedek múlva valósult meg.

---

²² Cserey Farkas: i. m. 87.

²³ Cserey Farkas: i. m. 89.

²⁴ Cserey Farkas: i. m. 86.

²⁵ Cserey Farkas: i. m. 90.

Érdemes e fontos és eddig méltatlanul mellőzött műnek a kortársak körében kiváltott visszhangját is ismertetni.

Cserey 1805 áprilisában – ismeretségük kezdetén – ír Kazinczynak arról, hogy a falusi neveléssel foglalkozó „vélekedéseit” Nagyváradon nyomtattatja. A mű csak a következő év őszén jelenhetett meg –, ami a korabeli viszonyok között, amikoris egy-egy könyv nyomdai átfutása alig néhány hetet vett csak igénybe – arra vall, hogy cenzúraproblémák merülhettek fel. Erre utal a szerzőnek Kazinczyhoz írott levele, melyben elkeseredett hangon panaszolja: „Az én Nevelésről írt Munkácskám nem csak telyes hibákkal nyomtattatott N. Váradon, hanem még most látom, hogy a censor ki hagyta belölle vagy ki törölte aszt, a hol példákkal mutatom meg, hogy se a régi, se az újabb időkbe történt revolútiókat soha se okozta a köz rendű embernek meg világosítása: nagyon sajnálom eszt, és meg is fogom támodni censor Uramat, nagy praefidentia az tölle, hogy más ne tudja, mit szabad a mi Monarchiánkba írni, aki oly kényes matériához mer szállani mind az, bizonyosan tudja azon illendőséget, melyel írni kell.”²⁶ Nyilvánvaló, hogy a „revolútiókra” való hivatkozás miért nem kerülhetett be a nyomtatott szövegbe. Azokban az időkben igazán nem volt tanácsos a nép kiművelése, felvilágosítása, és a forradalmak közötti összefüggéseket kutatni. Jellemző a korabeli cenzúra viszonyokra az is, hogy nem csak töröltek a szerző munkájából, hanem önkényesen hozzá is tettek. Cserey azt panaszolja Kazinczynak, hogy: „...a hol a falusi gyerekeknek tanítandó számvetést említem, oda bé csúsztatták egy kóborló Kács nevű Papnak sületlen Munkáját, meg vagyok ez által is nagyon bántódva.”²⁷

Cserey számos barátjának, köztük Kazinczynak is elküldte a könyvet, kérve véleményüket. Kazinczy elismeréssel ír róla, de a hazai viszonyok között nem jósol neki nagy sikert. „Munkádban sok szépet láttam, örvendettem nevednek, de azt kérdeztem magamtól, ha az ollyannak van e sikere? Bizonyosan nincs! Lám reád is reád ijeszte az Erdélyi Censor! Azonban van, nincs, a jó embernek tiszte, hogy hallassa szavát. A jó mag néha a sziklák között is talál repedést, s gyökeret ver. Az emberek meg vannak varázsolva, az emberi nemet emelő szándékokat nem szeretik teljesíteni, vagy azért mert idétlen bölcseségek s gravitások kerüli a szokatlant, ha szép is; vagy azért, hogy más plánját teljesítvén, azé ne legyen a dicsőség”²⁸.

---

²⁶ Cserey Farkas levele Kazinczynak. 1806. okt. 27, Tasnád. Kazinczy Ferenc levelezése. 21.köt., kiad. Váczy János, Bp., 1890–1911(továbbiakban: Kaz. Lev.) IV., 385.

²⁷ Cserey Farkas levele Kazinczynak. 1806. okt. 27, Tasnád. Kaz. Lev. IV., 386.

²⁸ Kazinczy Ferenc levele Cserey Farkasnak. 1806. dec.7, Széphalom, Kaz. Lev. IV.,. 417–418.

Cserey válaszából az derül ki, hogy ő is tudatában van a könyvére váró sikertelenségnek. Világos előtte, hogy a népoktatás korszerűsítésére irányuló reformelképzelések nem válhatnak valóra a korabeli Erdélyben. Számára elég, hogy jót akart, és a hozzá hasonlóan gondolkodók – mint Kazinczy is – elismeréssel nyilatkoztak róla. „Midőn én a pennát kezembe vettem a Falusi Nevelés módgyáruul való való vélekedéseimnek le írásokra, már akkor tudtam, hogy ily intézetem siker nélkül marad, mert ismertem Hazámba az ily nem mindennapi gondolatok ki vitelére elégtelen cultura minéműségeit, és ismertem azokat is, a kiktől füg annak végrehajtása és telyesítése, szembe elég nékem azon meg győződés, hogy igazán jóra törekedtem, és olyanoknak helybe hagyások, mint Te vagy kedves Barátom.”²⁹

Hogy nem vesztette el kedvét, bizonyítja az a terve, hogy a falusi népiskolák reformjára irányuló elképzeléseit a jövőben is közre kívánja bocsátani. „Én meg nem csüggedek e tárgyba tovább is munkálódni, és mihelyt üres időm lesz, a mely Tudományok tanítását javallom Vélekedéseimbe, azokat rövid summázatba a falusi oskolákhoz szabva le írom, a religiót kivéve, mert Theológiám nagyon különbözik az azt Thalarisba hirdetőök theológiájátul és megvallo, az Istent másképp óhajtanám meg ismertetni, mint ahogy ők leírják.”³⁰

Kazinczy 1806 decemberének végén írott levelében ismét foglalkozik Cserey könyvével, és ismét elismerően nyilatkozik róla, „...ha én volnék a Fejedelem, Téged tennélek az Erdélyi falusi oskolák Igazgatójának. Szép és dicső dolog a Haza jövődől boldogságán dolgozni, kilesni a rejtekben lévő talentumot, és azt művelésbe hozni, hogy idővel nagy fényű tagja legyen a társaságnak.”, majd saját, a jozefinista időszakban kifejtett nevelésügyi tevékenységére visszaemlékezve írja barátjának: „Melly dicső dolog volt akkor vigyázni az apróbb oskolák előmeneteléért, midőn Swieten azt fogadtatá el Józseffel, hogy egy Társaság tagjainak, egy Haza polgárjainak egyformán kell neveltetni, és így a Fejedelmet arra veheté, hogy az oskolák miscelláltassanak, az-az ugyan azon oskolába Catholikus, Lutheranus és Református Tanítók és tanítványok is légyenek.”³¹

Cserey Farkas Mártonffi József erdélyi püspöknek is elküldte művének egy példányát. Mártonffi maga is foglalkozott nevelési kérdésekkel, ő volt az 1781-ben kiadott, Erdély iskolaügyét szabályozó Norma Regia szerzője. A püspök Csereyhez intézett első levelében dicséri a munkát, sőt saját korábbi gondolatait is felfedezni véli benne. Azt írja, hogy korábban egységes, állami irányítású népoktatást nem lehetett követelni. Az ő hasonló tárgyú művét (Közönséges

²⁹ Cserey Farkas levele Kazinczynak. 1806, dec. 21, Kraszna, Kaz. Lev., IV., 436.

³⁰ Cserey Farkas levele Kazinczynak. 1806, dec. 21, Kraszna, Kaz. Lev. IV., 437.

³¹ Kazinczy Ferenc levele Cserey Farkasnak. 1806, dec. 29, Széphalom, Kaz. Lev., IV., 452–454.

rendtartás a falusi iskolák számára) „...még az akkori Püspök is üldözte, oly nagy vétek volt akkor józanul gondolkodni. „Érdekes, hogy Mártonffi egy későbbi levelében mégis bírálja Cserey könyvét azért, mert Voltaire és Rousseau eszméit hirdeti, amelyek szerinte nem szolgálják az „igaz megvilágosodást”: „Ugyan kívánom a Mélt. Urnak azon tudós munkáját látni, melybe megmutatta miben és mennyibe segítette Woltair, Rousseau s.a.t. az igaz megvilágosodást.”³²

Cserey, aki igen nagyra becsülte a felvilágosodás íróit, és aki Voltaire mellszobrát szobájában tartotta, erre nem felelhetett mást, csak azt, hogy mindenki, így a püspök is gondoljon amit akar, ő megírta azt, ami az adott körülmények között nyomtatásban megjelenhetett.

Kazinczy, aki Cserey-től értesült az előbbi levélváltásról, megdicsérte barátjának „philosophushoz illő egyenességét”. „Püspökötök azt várja Tőled, hogy mutasd meg, miben segéllették ők elő az igazi Megvilágosodást: én viszont azt várnám, hogy azt mutassa meg, miként lehet azt eszes embernek... kérdésekbe hozni. Ha Rousseau soha egyebet nem írt volna is a Confesiojinál, már igen nagy és fontos szolgálatot tett volna azoknak, kik kiválasztva vagynak reá ismerni az igazra. Hát ezen felyül Emille! Hát a philosophiai igazságokkal rakva lévő Nouvelle Héloizzel! Voltair-nak nem kell olvasni a Közönséges Históriaját: de nem nagy szolgálat volt-e az hogy ő a Sur la Tolerance-t írta? De Püspöknek így kell szóllani, így kell gondolkozni.”³³

Cserey válaszában Mártonffi Voltair-re és Rousseau-ra vonatkozó megjegyzéseit püspöki hivatalával menti és magyarázza: „...Ha egy Püspök láttya is a valóságát az illetén igazságoknak, ki nem fejezheti érzéseit a szerint, mint azokat lelkébe befogadta, és valóba kár, hogy ezen igenis igaz tekintetből a legnyíltabb eszűeknek is kép mutatószkodni kell a thalarisba.”³⁴

1807. február 21.-én a *Hazai Tudósítások* című lapban ismertetés jelent meg Cserey könyvéről, a Könyvvizsgálások rovatban. A bírálat elismerő hangú. Hangsúlyozza a mű jelentőségét abból a szempontból, hogy szembe mert szállni a népoktatással kapcsolatos konzervatív felfogással: „Ezen kiseded munka a Királyi Fő Kormány Széknek vagyon ajánlva. Célja az, amit Titulusa visel, hogy a Falusi nevelést jobb lábra állíttassa N. Erdély országban. Mintegy Bévezetéképp mutatja meg, hogy szükséges is, hasznos is a Falusi Embernek jobb nevelése. Megfelel azon gyáva Nyomorgatóknak, kik magok a setétségnek fiai lévén, mindent homályban tartani igyekeznek. Javallása abban áll, hogy a Földművelő,

---

³² Cserey Farkas levele Kazinczynak. 1807, jan. 12, Kraszna, Kaz. Lev., IV., 464.

³³ Kazinczy Ferenc levele Cserey Farkasnak. 1807, jan. 24, Széphalom, Kaz. Lev. IV., 468–469.

³⁴ Cserey Farkas levele Kazinczynak. 1807, febr. 11, Marosvásárhely, Kaz. Lev. IV., 490.

állapotjához alkalmaztatott oktatásokat vegyen, melly által polgári kötelességeinek teljesítésére annál készebb lészen, mennél nagyobb könnyebbítéseket érez tulajdon hasznának megszerzésére. Azért ezen tárgyaknak előadtatásokat kívánja: – A Vallásbáli oktatás. – Az Ekölts és okosság tudománya. – Az olvasás. – A szép és helyes Írás. – A Számvetés. – A Föld leírása. – Természet Históriaja. – Természet tudománya.– A Mezei Gazdaság. – Az Egészségről való oktatás. Minthogy pedig erre jó Mester, alkalmas hely, és fizetés kívántatik, arra ébreszti Hazafiainkat, hogy e végre egy kis áldozatot tenni ne késsenek, hanem jobbágyainak nemtsak Urai, hanem atyai is légyenek. Azon okra nézve ezen iskolák igazgatását a Földes Urakra kívánja bízni, és a Mestereket készíteni s a Cantor vagy Egyházzolgája hivataljától elfogni óhajtaná, de a Mezei gazdálkodástól is, kivéven némely kis gyakorlatokat, mellyek a Gyermekoktatására céloznának. Az oskolai rendről, fenyítékekről jó tanácsokat emleget. De ezek már bővebben megtalátanak a M. országi Ratio Educationis, s több Német könyvekben. Nem lehet jobb tanács mint, hogy kiki állapotjához képest neveltessek, és tsak azok, kik különös elmebéli tehetségekkel bírnak, bocsátassanak a Deák iskolákba. Az ilyen falusi nevelés nagy figyelmet érdemel, nem is lehet Európának mostani állapotjában kár nélkül ezt elmellőzni: de a dolog fontosságához képest ez igen rövid munka. A Szerzőnek mindazáltal méltó betsületére válik, hogy e dolgról nyilván kívánt szólni. Ez megmutatja az ő szívének azon nemes indulatját, melly embertársainak boldogítására törekedik.”³⁵

Kazinczy március 1-én kapta kézhez a Hazai Tudósításoknak azt a számát, amelyben a fenti recenzió megjelent. Csereyhez írt levelében örömmel említi, hogy a lap által közölt legelső recenzió éppen barátja művéről szól. Kiemeli, hogy a recenzens bölcsen járt el, mikor nem elemezte a könyv bevezető filozófiai részét, mert így nem adott alkalmat a francia felvilágosodás íróival kapcsolatos konzervatív megnyilatkozásokra. „Érdeme szerint van megdicsérve, bővebben... szólni talán nem is lett volna tanácsos, hogy valaki ismét fel ne akadjon a Voltaire és Rousseau nevéen.”³⁶

Cserey Farkas a bírálónak a könyv terjedelmét illető megjegyzésére hivatkozva azt írta Kazinczynak: „Tudnék én ezen Tárgyrul sokat írni, de nem tartom tanácsosnak mindent még csak beszédbe is ez iránt előhozni, ami ugyan szent igaz, de éppen ezért, mivel oly nyilvánosságosan igaz, sokan fenn akadálnának a mondáson. Had érjünk előbb meg és addig csak röviden, mentül rövidebben szóljunk az Igazrul.”³⁷

³⁵ Hazai Tudósítások. 1807, febr. 21, 122–123.

³⁶ Kazinczy Ferenc levele Cserey Farkasnak. 1807, márc. 2, Széphalom, Kaz. Lev. IV., 505.

³⁷ Cserey Farkas levele Kazinczynak. 1807, márc. 21, Ugra, Kaz. Lev. IV., 528.